

ВСЕСВІТНЯ ЛІТЕРАТУРА

4
2010

В СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У НОМЕРІ:

- ✦ ДО 65-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ ПЕРЕМОГИ. СЦЕНАРІЙ СВЯТА
- ✦ ЧИТАННЯ ЗА ЗАКОНАМИ ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ
- ✦ МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ В. ШЕКСПІРА,
Г. ІБСЕНА, Б. ШОУ, О. ГЕНРІ, ДЖ. ОЛДРІДЖА,
М. ШОЛОХОВА
- ✦ ПРО ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ
(З ДОСВІДУ)

Градація – зростання або зменшення експресивної та емоційної сили епітетів, метафор, інших засобів художньої виразності.

*Я не люблю тебе,
ненавиджу, беркуте!*

І. Франко

Поетична фонетика.

Алітерація – повторення однорідних приголосних звуків.

Ячать хлипкі, хрипкі скрипки листопада...

Асонанс – повторення однорідних голосних звуків.

Я вільний вітер, я вічно вію.

Вправа. Зробіть аналіз власного вірша за схемою:

1. Назва.
2. Жанр.
3. Тема.
4. Ідея.
5. Композиція.
6. Образність.
7. Пафос.
8. Ритм, строфа.
9. Розмір.
10. Рима.
11. Тропи.
12. Поетична лексика.
13. Поетичний синтаксис.
14. Поетична фонетика.

Вправа. Зробіть переклад вірша російського поета українською мовою.

Переклад учениці 9 класу **Марини Грипась** поезії М. Лермонтова "Когда волнуется желтеющая нива".

*Кали хвилюється жовтоколоса нива,
І ліс від звуку вітерцю шумить,
Ховається в саду червонобока слива,
Під тінню листя солодко бринить;
Кали конвалія тендітна, білосніжна,
Умита чистою дужмяною росою,
Рожевим вечором чи ранком ніжним
Привітно так мені киває головою;
Кали в яру струмок холодний грає,
Ховаючи думки у смутні сні,
Якусь таємну сагу він співає,
Свій мирний край оспівує мені;
Тоді змиряється в душі моїй тривога,
Зникають зморшки на моїм чолі, –
Щасливим можу бути й на землі,
І в небесах я бачу Бога...*

Ніна Клочкова,
с. Українка,
Апостолівський р-н,
Дніпропетровська обл.

Від редакції. Шановна Ніно Іванівно! Вивчення теорії літератури у Вашому гуртку, ознайомлення обдарованих дітей з основами віршування має системний характер і нагадує факультатив, порівняно вищу форму літературної освіти. Він сприяє прищепленню стійкого інтересу до обраної галузі знань, виробляє навички самоосвіти, самостійного розв'язання пізнавальних і практичних проблем. То чому б Вам не створити відповідний факультатив? А "Джерельце" теж нехай собі працює. Це був би маленький, але конкретний крок у напрямку профілізації вивчення зарубіжної літератури.

Науково-методичний лекторій для вчителя зарубіжної літератури "Специфіка вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи" *

(Рубрику веде **Жанна КЛИМЕНКО**, доктор педагогічних наук, професор кафедри методики викладання російської мови та світової літератури НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Особливості міжкультурної комунікації засобами художнього тексту

Лекція 5

Художній перекладний текст є яскравим виявом і водночас засобом міжкультурної комунікації. Феномен такого спілкування внутрішньо складний і багатоаспектний. З огляду на це дослідження проблем вивчення перекладної літератури потребує звернення до праць з педагогічної, етнічної, вікової психології, психолінгвістики, педагогіки та лінгвокультурології.

В основі викладання зарубіжної літератури має бути **положення про міжкультурну взаємодію як умову національної самоідентифікації особистості й чинник мирного співіснування етносів** (етнопсихолінгвісти Ю. Сорокін, І. Марковіна, етнопсихологи В. Павленко, С. Таглін, педагоги О. Вишневецький, Г. Гогіберідзе та інші). Наука доводить, що відмінності не існують окремо одна від одної, тільки в порівнянні свого з

чужим людиною усвідомлює своєрідність властивих їй етнічній спільноті елементів. Зокрема, сучасні вітчизняні етнопсихологи В. Павленко і С. Таглін вказують, що в структуру національної самосвідомості особистості входять знання про інші національні спільноти, уявлення про типові риси їхніх членів (національні гетеростереотипи) та емоційно-ціннісне ставлення до них [14, с. 64]. Отже, спілкування з іншими етносами сприяє формуванню й закріпленню національно-специфічного в культурі. Розвиток парадигми "ми – вони" в прогресивному напрямі неможливий без прояву інтересу до інших націй, їхніх культур, прагнення встановити з ними контакти. Такій роботі необхідно надавати великого значення в системі освіти. Важлива місія у вирішенні цього завдання належить перекладному письменству. На особливій ролі міжкультурної комунікації посередництвом літератури наголошує Г. Гачев: "Метою пізнання інших образів світу є самопізнання того, на якому ми стоїмо і з якого

* Продовження. Початок див.: 2009. — №12; 2010. — №№1 — 3.

дивимось на світ" [4, с. 51]. Отже, з погляду національного самовизначення особистості важливим є вивчення не лише рідної оригінальної літератури, а й першоджерел і перекладів інокультурних творів.

Однак слід пам'ятати, що в ситуації контакту представників різних культур (зокрема, при посередництві перекладної художньої літератури) виникає значно більше труднощів, ніж у спілкуванні носіїв однієї культури (наприклад, автора й читача твору). Важливе значення для їх подолання має поінформованість учителя про **культурний шок** як типову реакцію реципієнта на прояви інокультурності в різних сферах життя, у тому числі й у явищах мистецтва. Цей термін запропонував американський антрополог К. Оберг для означення дезорієнтації, яку переживає людина, зустрічаючись з чужою, незнаною культурою. Причина виникнення культурного шоку — непередбачуваність нової для комуніканта культури, несумісність його культурного коду з культурним кодом іншого учасника спілкування. Культурний шок є наслідком неповної акультурації (обізнаності з інонаціональною культурою) особистості, незнання або нерозуміння її норм.

Це також стосується художнього інокультурного твору, оскільки він є відображенням своєрідного **культурного фонду** — комплексу знань, деякого кругозору в галузі національної та світової культури, якими володіє типовий представник тієї чи іншої культури [13, с. 49].

Ще В. Гумбольдт висунув одну з найцікавіших концепцій, яка пояснює зв'язок мови і культури. Він вважав, що національний характер культури знаходить відображення в мові шляхом особливого бачення світу. Його думка була розвинена в гіпотезі лінгвістичної відносності американських дослідників Е. Сепіра та Б. Уорфа (1930-і рр. XX ст.), в основі якої лежить переконання в тому, що люди бачать світ по-різному — крізь призму рідної мови. Кожна мова репрезентує свій варіант відображення дійсності притаманним лише їй способом, отже, мови відрізняються своїми "мовними картинками світу". Пізніше ідея взаємозв'язку мови і культури була відображена в праці Г. Гачева "Національні образи світу" (1988). Дослідник наголошує на сприйнятті національних культур як не випадкового, а органічного явища, зумовленого глибокими матеріальними і духовними причинами, з-поміж яких основними є три: природа (Космос), серед якої живе народ, склад його душі (Псіхея) і логіка його розуму (Логос) [4, с. 431].

Слід відзначити, що поняття **національний образ світу** вживається і в педагогічній науці, де означає систему поглядів і уявлень, відношень і оцінок, у яких народ та окремий індивід як активний суб'єкт його життєдіяльності відображає дійсність [9, с. 211]. Педагоги І. Карпенко та О. Неживий зазначають: "У національному образі світу соціум, природа й сама людина постають через призму національних цінностей, що сформувалися історично й закріпилися в мові та культурі" [9, с. 211 — 212]. Дослідники наголошують, що загальнолюдське бачення світу можливе тільки на засадах національного образу світу. При цьому вони вказують на поступове входження в цей образ світоглядних елементів інших народів.

Національний образ світу найяскравіше відображається в художніх текстах, які є справжніми скарбницями культури. "Не мова, а текст відображає духовний світ людини. Саме текст напряму пов'язаний з культурою, бо він пронизаний безліччю культурних кодів, саме текст зберігає інформацію про історію, етнографію, національну психологію, національну поведінку, тобто про все, що ста-

новить зміст культури. Текст — набір специфічних сигналів, які автоматично викликають у читача, вихованого в традиціях даної культури, не лише безпосередні асоціації, а й велику кількість опосередкованих" [13, с. 87].

Культурний шок може мати негативний характер, який виражається в неприйнятті й нерозумінні того, що "не так, як у нас", і зрештою в неадекватній оцінці явища. Яскравими прикладами таких ситуацій може бути перша реакція українських дітей на зображення шотландця, одягненого в кілт, або на міміку китайця, який усміхається незалежно від теми розмови (усмішка в китайців — знак згоди або привітання, а зовсім не відчуття радості, як це характерно для європейців). Сприйняття інокультурного образу крізь призму своєї культури може викликати широкий спектр неадекватних почуттів: сміх, роздратованість, обурення. Нагромадження подібних вражень інколи сприяє відчуженню від культури. Однак шокове відчуття може призвести й до позитивних наслідків: появи інтересу до того, що не схоже на "своє", прагнення пізнати і зрозуміти своєрідність іншої культури, не заперечуючи при цьому оригінальності рідної. Саме такою дією культурного шоку можна пояснити захоплення європейців африканською або азіатською культурами як татими, що вражають своєю екзотичністю.

Отже, **"локальна культура, поєднуючи в собі етноінтегративні й етнодиференціальні властивості, будучи діалектичною єдністю загального й одиничного, може, залежно від ситуації, бути засобом спілкування і засобом роз'єднання"** [12, с. 7].

З огляду на висловлене вище для ефективного розвитку методики викладання зарубіжної літератури важливою є інформація щодо прогнозування труднощів у розумінні інокультурних текстів, а також механізмів подолання наслідків культурного шоку. Дослідники наголошують на тому, що для адекватного розуміння твору необхідне знання особливостей національного характеру, психології народу. Відсутність такої інформації може призвести до поверхового, неглибокого сприйняття твору, неправильної інтерпретації національних характерів його персонажів, а як наслідок — зниження або повної відсутності інтересу до уроків літератури.

Національний характер сучасна етнопсихологія тлумачить як компонент психічного складу нації, який визначається як система ставлення конкретної етнічної спільноти до різних сторін навколишньої дійсності, яка закріпилася й виявляється в постійних стереотипах мислення, емоційного реагування та поведінки в цілому [1, с. 254]. Кожен

→ У світі цитат

М. Москаленко про Лукашеві переклади Лорки. "... мое ставлення до Лукашевих перекладів із Лорки, якщо можна так висловитися, складне. Безпомилково вловивши народну, фольклорну основу частини доробку Лорки ("Циганський романсеро", ще дещо), при її відтворенні він, на мою думку, вдався до засобів П. Куліша, Ю. Федьковича, С. Руданського, якщо не харківських романтиків, а тому його переклади виявилися архаїзованими і "опейзаненими". Що ж до авангардистського складника поетичного світу Лорки, то Лукаш його великою мірою зігнував, — і на рівні вибору (просто не перекладав таких творів, як "Поет у Нью-Йорку", "Ода Сальвадоріві Далі" тощо), і на рівні самого відтворення, згладжуючи при перекладі "сюрреалістичні" і взагалі новаторські елементи поезії Лорки. Таким чином, Лукашеві переклади, хоч і являли собою великий крок уперед, на мою думку, не дають адекватного уявлення про поезію Лорки".

("Всесвіт". — 2008. — № 1 — 2).

народ має специфічні особливості, які можуть стати головною перешкодою в процесі міжкультурної комунікації. Розмежовуючи категорії “національного” в психології та в літературознавстві, важливо усвідомлювати, що реальний національний світ відображається в мистецтві красного письменства і як *зовнішня деталь національно-художньої своєрідності* (опис природи, традицій, звичаїв, реалії побуту), і як *своєрідний, національно забарвлений погляд на світ*. Саме на розумінні психологічних засад проблеми ґрунтується визначення “національного” як естетичної категорії, запропоноване М. Гоголем: “... Справжня національність полягає не в описі сарафана, а в самому дусі народу. Поет навіть може бути й тоді національним, коли описує зовсім сторонній світ, але дивиться на нього очима своєї національної стихії, очима всього народу, коли відчуває й говорить так, що співвітчизникам його здається, немов це відчувають і говорять вони самі” [6].

Розглянемо національно-культурні компоненти комунікації, які відображаються в художніх творах і по-різному сприймаються представниками лінгвокультурних спільнот.

1. Національно-культурні символи – знаки, в яких первісний зміст виступає формою для вторинного.

За визначенням Ф. Бацевича, “мовна символіка – вираження за допомогою засобів ідіоетнічної мови ідей, понять, почуттів тощо, які мають особливе (символічне) значення для культури певного етносу” [2, с. 257]. Інокультурний читач може мати справу з прикладами символічності того, що в його лінгвокультурній спільноті не є символічним. Наприклад, для японців листя мандарина означає побажання, щоб висловлювання мовця було насичено дотепностями й каламбурами; омар з панцирем на спині – щоб старість була захищеною від незгод. Для українців ці елементи природи не є культурними символами, саме тому названі лексеми в них не асоціюються з наведеними значеннями.

Крім того, завадити сприйняттю тексту можуть і ті випадки, коли спостерігається незбіг (а особливо протилежність) символів, позначених однаковими мовними одиницями (за Т. Гаврилівом, *явище міжкультурної асиметрії* [3, с. 20]). Так, для європейців дракон – символ зла, для народів Сходу – здоров'я і процвітання. Заєць сприймається українцями й росіянами як символ швидкості, поспішності (стрибає, як заєць), боягузтва (дрижить, як заєць), у той час як у народів буддійського ареалу ця тварина асоціюється з мудрістю. Відомі випадки несумісності символіки кольорів: на відміну від багатьох індоєвропейських народів у мешканців Екваторіальної Африки не існує зв'язку між добром, істиною й білим кольором; злом, обманом і чорною барвою [4, с. 47]. У монголів жовтий колір символізує кохання, у деяких європейських народів (українців, росіян, білоросів, німців, поляків і французів) – розлуку, зраду, американці асоціюють його з боягузством.

2. Національні еталони і стереотипи сприйняття як чинник вияву себе серед своїх і водночас упізнання свого.

У художній літературі найяскравіше відображено стереотипи-образи, стереотипи-ситуації, стереотипи поведінки. Так, у різних народів існують різні стереотипні уявлення про еталон зовнішньої та внутрішньої краси людини, які пов'язані з природними умовами та етнічними особливостями сприйняття навколишнього світу. Це

Вольтер відзначав: “У всіх країнах люди мають один ніс, два ока й один рот, однак поєднання рис, яке вважається красивим у Франції, не буде мати успіху в Туреччині, так само як турецька краса не буде визнана в Китаї; а те, що понад усе подобається в Азії і Європі, видасться химерним у Гвінеї” [8, с. 296]. Наприклад, в оповіданнях Р. Тагора відображено сприйняття краси бенгальцями, За їхніми уявленнями, смаглява шкіра, високий зріст, коротке хвилясте волосся, відсутність кокетства – негативні жіночі характеристики (у той час як багатьма європейцями вони можуть бути сприйняті як позитивні).

З національними символами та стереотипами пов'язано функціонування у фольклорі та літературі улюблених народом образів-штампів. Наприклад, для росіян та українців національно специфічним є образ степу як символу свободи, у народів Кавказу, які живуть в інших географічних умовах, вільне життя асоціюється з горами. Саме тому природний для української та російської свідомості гімн степу в повісті М. Гоголя “Тарас Бульба” може не знайти адекватного відгуку в душі горця, який ніколи не бачив неозорих просторів. Отже, національне світобачення позначається на сприйнятті пейзажів. “Світ, який оточує людину протягом століть, визначає його естетичні почуття, смаки, формує ту чи іншу систему художніх засобів, їх змістовність і форму. Наприклад, сприйняття картин колоритної, багатобарвної південної природи сформувало в мешканців Півдня відчуття яскравої, пишної краси і, навпаки, зробило їх менш сприйнятливими до скромної, такої, яка не одразу впадає в око, краси Півночі” [23, с. 80].

Безпосереднім чином з географічно та етнічно зумовленими уявленнями пов'язана вся система засобів художньої виразності. Звідси вживання постійних епітетів (типу давньогрецьких “волоока”, “прудконогий”), метафор (російська “сніг волосся”), порівнянь (литовське “волосся, як льон”). За результатами анкетування М. Черкезовою студентів різних національностей, тропи подобаються або не подобаються читачеві залежно від того, наскільки вони відображають близьку (знайому) або чужу реальність [23, с. 81].

Національно детермінованою в деяких випадках може бути поведінка людини. Яскравим прикладом цього є дія закону кривавої помсти в кавказьких народів. Як експериментально підтверджує Г. Гогіберідзе, сучасні школярі Північного Кавказу, спеціально не підготовлені до сприйняття інокультурних явищ, саме з позицій цього закону оцінюють ситуації, описані в художніх творах [5, с. 163] (див. попередню лекцію).

3. Національно-прецедентні феномени (відомі будь-якому пересічному представнику тієї чи тієї національно-лінгвокультурної спільноти й такі, що входять у національну когнітивну базу).

Прецедентними феноменами можуть бути:

- ✓ тексти, зокрема творів художньої літератури (для українців – “Заповіт” Т. Шевченка);
- ✓ імена (для росіян – Обломов);
- ✓ ситуації (для українців, росіян – “пропав, як швед під Полтавою”);
- ✓ висловлювання, до яких відносять також цитати з художніх творів, прислів'я і приказки (українська – “коли рак на горі свисне”, відповідно німецька – “коли собаки загавкають хвостами”, англійська – “коли місяць перетвориться на зелений сир”).

Як зазначає І. Левий, натяки на факти, загальновідомі там і тоді, де й коли народжувався оригінал, але невідомі читачу перекладу, створюють великі труднощі для перекладача [11, с. 135].

4. Фрейм-структури свідомості як когнітивні одиниці, що прогнозують можливі асоціації.

Поняття “фрейм” (від англ. frame – система) у сучасній науці визначають як “структуру, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості людини і призначення для ідентифікації нової ситуації, що ґрунтується на такому ситуативному шаблоні” [2, с. 342]. Як відзначає В. Красних, будь-яка одиниця ментально-лінгвального комплексу наділена певним набором валентних зв’язків [10, с. 170]. При цьому асоціації можуть бути довільними, не передбачуваними, залежними від різних факторів (тезаурус особистості, її стан у даний момент тощо).

Водночас простежуються найбільш типові національні стереотипні асоціації. Скажімо, для українців і росіян північ асоціюється з сурорим краєм, тривалою зимою, сильними морозами, вічною мерзлотою, тяжким життям, бідністю рослинності тощо. У в’єтнамців виникають інші асоціації: гірський прикордонний край з плодючою землею, з великою кількістю овочів і фруктів, багатим і різноманітним тваринним світом. Значна частина фрейм-структур народжується на основі прецедентних феноменів, зокрема художніх текстів. Так, у російському культурному просторі типовими є такі фрейм-структури: гість – незваний, татарин, гірше татарина; Камінний, Пушкін; ревізор; вярязький; майстер – і Маргарита, Булгаков, Воланд; Лівша [10, с. 174].

Як свідчать наведені приклади, у творах світової літератури відображено етнічні особливості образного складу мислення. За спостереженнями В. Павленка і С. Тагліна, найважливішими обставинами, які визначають їхню специфіку, є природні та соціальні умови існування етносу [15].

Отже, *непідготовлені читачі сприймають інокультурні твори крізь призму свого мислення, свого бачення світу*. У представників різних культур існують різні алгоритми сприйняття тексту, різні принципи дешифрування закладеної в ньому інформації, поділу його ознак на істотні/неістотні. Це “провокує” *комунікативний шум* – “різноманітні форми порушень та/або деформації повідомлень, які утруднюють процес передавання або сприйняття інформації” [2, с. 342]. Такі *комунікативні збої* (неповне розуміння) або *комунікативні провали* (повне нерозуміння), парадоксальні ситуації сприйняття інколи призводять до конфлікту між читачем і твором.

З огляду на це велике значення має психолінгвістична теорія розуміння інокультурного тексту, обґрунтована в 70 – 80-х рр. ХХ ст. у працях Ю. Сорокіна та І. Марковіної [12; 17; 18; 21]. Згідно з їхньою концепцією, властивий кожній локальній культурі комплекс знань у поєднанні з психічними особливостями й національним характером формує певний *етнопсихолінгвістичний тип читача*, на якого зазвичай орієнтується автор. “Незнайома для реципієнта культура розглядається як система, наділена специфічним набором кодів, що є для його локальної культури “чужими”. Таким чином, процес розуміння проявів незнайомої культури стає розшифровкою її кодів. Для дослідження труднощів сприйняття перекладного твору вчені пропонують використовувати метод установлення лакун. Поняття *лакуна* вживається для позначення базових елементів національної специфіки лінгвокультурної спільноти, які наявні в текстах й утруднюють їх розуміння інокультурним реципієнтом (тобто того, що є в одній лінгвокультурній спільноті й чого немає в іншій).

Не слід змішувати етнопсихолінгвістичне й лінгвокультурологічне розуміння лакуни з літературознавчим, запропонова-

ним німецьким ученим В. Ізером. Попри подібність цих понять, кожне з них має свою специфіку. У рецептивній естетиці лакунами називають будь-які прогалини в тексті, що дають читачеві можливість напружувати силу своєї уяви. Наприклад, відсутність у творі чіткого опису зовнішності персонажа передбачає здатність читача подумки уявляти його. “Якщо хтось бачить гори, то звичайно перестає їх уявляти, і тому акт уявлення якогось предмета включає умову його відсутності. Подібне твердження стосується і літературного тексту: ми можемо уявляти тільки те, чого тут немає, написана частина тексту подає нам інформацію, а ненаписана – дає нам можливість уявляти речі; але, звичайно, без елементів невизначеності та наявності лакун у тексті ми не здатні використати нашу уяву” [7, с. 356]. Отже, В. Ізер асоціює лакуну з відсутністю матеріального знака, вербального вираження думки. В такому разі кожний читач робить власний вибір способу заповнення лакуни.

Етнопсихолінгвістичне тлумачення означеного поняття ґрунтується на усвідомленні того, що *прогалиною для інокультурного читача може бути матеріально реалізована думка, якщо вона має національно-специфічне забарвлення* (звідси синоніми – “антисловом”, “біла пляма на семантичній карті мови”). Учені виділяють такі загальні ознаки лакун: незрозумілість, незвичність (екзотичність), чужинність (незнайомість), помилковість або неточність [21, с. 183].

Досвід систематизації факторів, що впливають на розуміння тексту, дав можливість виділити два великих класи лакун: *лінгвістичні* (лексичні, граматичні та стилістичні) та *культурологічні* (етнографічні, психологічні, кінестичні – які сигналізують про специфіку жестів і міміки в різних культурах).

Серед способів подолання національно специфічних бар’єрів у ситуації сприйняття інокультурних текстів найбільш ефективними вважають такі:

- ✓ заповнення лакун (насамперед шляхом коментування);
- ✓ компенсація лакун, суть якої полягає у зверненні до реалії, ситуації, близької читачеві, такої, котра допомагає зрозуміти чужу реалію (ситуацію) [12, с. 18].

“Опорним” елементом при компенсації може слугувати літературна цитата, посилання на добре знайомий реципієнту твір, образ, що сприяє кращому розумінню характеру феномена чужої культури, адекватному ставленню до нього. Проілюструємо обидва способи елімінації лакун прикладами до хоку Мацуо Басьо:

*Туман і осінній дощ.
Хай невидима Фудзі,
радує серце вона!*

Переклад А. Сіренка

Для адекватного сприйняття твору важливим є знання читача про японську реалію. Отже, за допомогою коментарю учні можуть дізнатися, що Фудзі (Фудзіяма) – найвища гірська вершина Японії, де є діючий вулкан. Десять місяців на рік укрита майже повністю снігом. Має настільки досконалу форму, що з

→ У світі цитат

Андрій Содомора про теорію і практику перекладу. “Вони ще не подали собі руки. У який спосіб можемо окреслити цю ж таки Лукашеву творчість – те, що окресленню (дефініціям) ледве чи надається? Добре зауважив Айзек Азімов, зіставляючи точні науки (де будь-кого, хто схибив, можна “схопити за руку”) – з літературною критикою: “А й справді, мало хто знає, якими критеріями загалом маємо оперувати в літературній критиці. Ви знаєте? Ні? А чи взагалі хтось їх знає...?” (“Літературна Україна”. – 2010. – 4 лютого).

усіх боків нагадує правильний конус. Національна святиня японців. Аби учні зрозуміли значення для японців гори Фудзі як культурного символу, можна застосувати і компенсацію, що полягатиме в порівнянні Фудзі з Карпатами – символом України.

На основі застосування методу лакун дослідниками сформульовано **основні положення теорії розуміння інокультурного тексту** [21, с. 183-184]:

1. Культура не знає принципово оригінальних кодів, а отже, розуміння чужої культури, відображеної в художньому перекладному творі, є принципово можливим. Процес міжкультурного спілкування відбувається з різним рівнем розуміння, який залежить від *розмірів культурологічної дистанції між культурами-комунікантами й зумовлений потребами та цілями інокультурного реципієнта*.

2. Сприймаючи інокультурний текст, реципієнт інтерпретує його через призму своєї культури, внаслідок чого виникає *різного рівня нерозуміння, в основному специфічних проявів чужої культури*.

3. Особливості незнайомої культури можуть бути неадекватно інтерпретовані реципієнтом, або незрозумілі (реципієнт не може дати жодної інтерпретації), або зовсім не помічені в силу своєї специфічності (імплицитні лакуни).

Таким чином, ґрунтуючись на теорії розуміння інокультурного тексту, можна зробити висновки про необхідність дотримання в ході вивчення перекладних творів таких вимог:

✓ урахування культурологічної дистанції між культурами-комунікантами під час планування навчальних ситуацій, спрямованих на засвоєння учнями фонові інформації;

✓ надання важливості перевірці рівня розуміння учнями перекладного тексту (що залишилось незрозумілим, видається незвичним, помилковим або неточним, який важливий елемент національної специфіки виявився імплицитним);

✓ навчання читача інтерпретації тексту з позицій "входження" у світ іншої культури, звернення особливої уваги на специфічні прояви чужої культури;

✓ використання способів заповнення й компенсації лакун, різних видів коментарю відповідно до характеру наявних у тексті прогалів.

Отже, культурний шок пом'якшується в міру пізнання незнайомої культури. "Чужа культура засвоюється тільки в процесі якої-небудь діяльності: навчальної, практичної чи будь-якої іншої. Здійсненню власне діяльності передують етап орієнтування в умовах діяльності: на цьому етапі відбувається усвідомлення фрагментів чужої культури, "переформулювання" чужої культури в термінах свого лінгвокультурного досвіду" [20, с. 17].

З метою ефективної організації навчальної діяльності необхідно враховувати той факт, що розумінню сприяє **"психологічна ситуація"**, в якій відбувається процес спілкування. Як зазначає Ю. Сорокін, для розкриття суті культурологічно далеких від читача текстів замало одних знань [19, с. 113]. Учений наголошує на важливості таких характеристик особистості, як здатність прийняти і зрозуміти чуже, обережність в оцінках, терпимість до різноманітних проявів інокультурності. Учителю має передбачати, що при сприйманні творів нерідкої літератури морально-естетична система реципієнта може вступати в конфлікт з уже складеною **"фіксованою настановою"**. Згідно з теорією грузинських дослідників Р. Натадзе, Д. Узнадзе, Б. Хачапурідзе та інших,

настанова розуміється як "готовність до певної активності, виникнення якої залежить від ... потреби... і від об'єктивної ситуації задоволення цієї потреби" [22, с. 82]. Фіксовану настанову особистості психологи розглядають як психологічне явище, що має місце, коли "в результаті повторної дії ситуації в суб'єкта виробляється, визначається відповідна настанова і, як така, вона фіксується в ньому" [22, с. 82].

Учителю зарубіжної літератури слід урахувати той факт, що в окремих учнів на момент зустрічі з тим чи іншим твором інонаціональної культури може бути сформована негативна фіксована настанова, спричинена невдалим досвідом спілкування з явищами іншої культури ("я пробував дивитися японський фільм, але він мені не сподобався", "двічі брався за читання книги відомого китайського мислителя, але так нічого й не зрозумів"). У такому разі потрібно створити нову настанову, тобто "налаштувати психологічні сили людини" в новому напрямку [23, с. 95]. Як зазначає М. Черкезова, у настанові на сприйняття інокультурного твору завжди міститься приховане чекання зустрічі з тим, що вже знайоме [23, с. 95]. Коли відбувається така зустріч, реципієнт відчуває задоволення, естетичну насолоду. Враховуючи важливість цього психологічного чинника, необхідно приділяти увагу **організації настанови на сприйняття інокультурного твору**. З цією метою доцільно використовувати контактні і типологічні зв'язки літератур, краєзнавчий матеріал, різні види насочності, яка може сформувати певний емоційний настрій, примусити увагу працювати в потрібному напрямку. Особливе місце у створенні правильної настанови належить попередньому комплексному коментуванню.

Надзвичайно важливим є зауваження І. Полякова про те, що **"погляд на іншу культуру не може будуватись за суб'єкт-об'єктивною схемою, за принципом "краще-гірше", "правильно-неправильно". Необхідно "спробувати зрозуміти "інше" як "своє-інше", щоб і своє побачити як "інше-своє"** [16]. Вивчення перекладної літератури саме з такої позиції запобігатиме формуванню таких негативних явищ, як етнічні упередження та заборони. Перші призводять до уникання спілкування з представниками певних етнічних спільнот чи ухиляння від міжетнічних контактів у деяких галузях життєдіяльності (у тому числі й у літературі), другі – до усвідомлення вищості власної етнічної спільноти над іншими. Як зазначають В. Павленко і С. Таглін, процеси етносоціальної категоризації і міжетнічного порівняння в цьому разі відбуваються на основі різкого протиставлення, на жорсткій опозиції "свого" й "чужого", коли потреби й інтереси власної етнічної спільноти опозиціюються інтересам і потребам інших [14, с. 85].

Отже, правильно організоване вивчення перекладних творів сприяє національній самоідентифікації старшокласників, розвитку здатності до діалогу, формуванню культури міжнаціональних взаємин, що є необхідною умовою плекання миролюбної особистості. Робота вчителя буде ефективною за умови дотримання таких **психологопедагогічних умов**:

1. Створення на уроці емоційно-інтелектуальної атмосфери, яка сприятиме, по-перше, зацікавленню учнів чужою культурою, по-друге, налаштуванню їх на доброзичливе ставлення до неї, по-третє, полегшенню сприйняття конкретного інокультурного твору.

2. Урахування в роботі з перекладним художнім твором основних положень теорії розуміння інокультурного тексту, а саме:

- ✓ залежності рівня розуміння від розмірів культурологічної дистанції між культурами-комунікантами;
- ✓ схильності невідготовленого читача до сприйняття тексту через призму своєї культури, наслідком чого є нерозуміння, в основному специфічних проявів чужої культури;
- ✓ вірогідності порушення аналітичної діяльності (за умов відсутності спеціальної підготовки), яке виявляється в неадекватній інтерпретації твору або взагалі у відсутності будь-якої інтерпретації.

3. Звернення особливої уваги на розуміння учнями національно-культурних компонентів комунікації, які відображаються в художніх творах і по-різному сприймаються представниками лінгвокультурних спільнот: культурних символів, національних еталонів і стереотипів, фрейм-структур свідомості, прецедентних феноменів.

Література

1. Баронин А. С. Этническая психология. — К.: Тандем, 2000. 2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. — К.: Академія, 2004. — С. 251 — 271, 322 — 342. 3. Гаврилів Т. Текст між культурами. Перекладознавчі студії. — К.: Критика, 2005. 4. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. — М.: Сов. писатель, 1988. 5. Гогіберидзе Г. М. Диалог культур в системе литературного образования. — М.: Наука, 2003. 6. Гоголь Н. В. Несколько слов о Пушкине // Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений. Т. 8. — М.: Изд. АН СССР, 1940. — С. 51. 7. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення: Пер. з нім. М. Зубрицької // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. — Львів: Літопис, 2001. — С. 349 — 367. 8. История эстетики // Памятники мировой эстетической мысли: В 5 т. — М.: Искусство, 1962 — 1966. — Т. 1. — С. 545; Т. 2. — С. 296. 9. Карпенко І. М., Неживий О. І. Образ світу в педагогічній системі Б.Грінченка // Педаго-

гіка і психологія. — 1997. — № 1. — С. 209 — 214. 10. Красных В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія. — М.: ИТДГК "Гнозис", 2002. 11. Левый И. Искусство перевода. — М.: Прогресс, 1974. — С. 368 — 382. 12. Марковина И. Ю. Влияние лингвистических и экстралингвистических факторов на понимание текста: Автореф. дис. ... канд. фил. наук: 10.02.02 / Институт языкознания АН СССР. — М., 1982. 13. Маслова В. А. Лінгвокультурологія. — М.: Изд. центр «Академия», 2001. 14. Павленко В. М., Таглін С. О. Етнопсихологія. — К.: Сфера, 1999. — 408 с. 15. Павленко В. М., Таглін С. О. Етнопсихологічні відмінності і діалог культур в освіті // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1. — С. 23 — 30. 16. Поляков Л. В. Понимание в истории как история понимания // Загадка человеческого понимания. — М.: Политиздат, 1991. — С. 48. 17. Сорокин Ю. А. Метод установления лагун как один из способов выявления специфики локальных культур (художественная литература в культурологическом аспекте) // Национально-культурная специфика речевого поведения. — М.: Наука, 1977. 18. Сорокин Ю. А. Роль этнопсихологических факторов в процессе перевода // Национально-культурная специфика речевого поведения. — М.: Наука, 1977. — С. 166 — 174. 19. Сорокин Ю. А. Почему живут и умирают книги? — М.: Педагогика, 1991. 20. Тарасов Е. Ф., Сорокин Ю. А. Национально-культурная специфика речевого и неречевого поведения // Национально-культурная специфика речевого поведения. — М.: Наука, 1977. — С. 14 — 38. 21. Текст как явление культуры / Антипов Г.А. и др. — Новосибирск: Наука, 1989. 22. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установок. — Тбилиси: АН Груз. ССР, 1961. — С. 82. 23. Черкезова М. В. Русская литература в национальной школе: Принцип общности и национального своеобразия литератур народов СССР в процессе преподавания русской литературы. — М.: Педагогика, 1981.

Вчителю, перевір свої знання

Тести з методики викладання світової літератури*

Теми: Планування як основа творчого викладання літератури. Урок зарубіжної літератури. Позакласна робота з предмета. Факультативні заняття.

1. Хто із відомих учених-методистів наголошував на тому, що безсистемність — одна із головних небезпек у роботі вчителя-словесника:

- а) В. П. Острогорський;
- б) В. В. Голубков;
- в) М. О. Рибнікова?

2. Календарно-тематичне планування уроків літератури складається на основі:

- а) Державного стандарту;
- б) навчальної програми;
- в) концепції літературної освіти.

3. Розподіл тем уроків відповідно до чинної програми із визначенням типу уроку і дати його проведення, а також тих наскрізних ліній у викладанні предмета, що забезпечують цілісність і системність у роботі вчителя-словес-

ника, — це:

- а) календарно-тематичне планування уроків;
- б) тематичне планування;
- в) поурочне планування;

4. Визначте принцип, який покладено в основу класифікації уроків літератури (за Є. Пасічником): уроки засвоєння нових знань і розвитку на їхній основі умінь та навичок; уроки угальнення і систематизації знань; уроки контролю знань, умінь і навичок з літератури:

- а) мета уроку та його зміст;
- б) структура навчального предмета;
- в) характер основних дидактичних завдань.

5. Визначте пропущений тип уроків літератури у класифікації М.І. Кудряшова: уроки вивчення теорії та історії літератури; уроки розвитку мовлення:

- а) уроки засвоєння нових знань і розвитку на їхній основі умінь та

навичок;

- б) уроки вивчення художніх творів;
- в) вступне заняття;
- г) урок-лекція.

6. Установіть правильну послідовність дій у роботі вчителя-словесника щодо підготовки і проведення уроку, проставивши поряд відповідні номери.

- ✓ Добір наочності, технічних засобів навчання, дидактичного матеріалу.
- ✓ Вивчення літературознавчої літератури, добір культурологічних відомостей.
- ✓ Речитування тексту художнього твору, опрацювання підручника.
- ✓ Опрацювання навчальної програми з літератури.
- ✓ Реалізація змодельованого плану-конспекту уроку.
- ✓ Вивчення методичного досвіду.
- ✓ Моделювання плану-конспекту уроку літератури.
- ✓ Самоаналіз уроку.

*Продовження. Початок див.: 2010. — №№ 1-3.